

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Факультет педагогіки та психології
Кафедра української мови і літератури

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи

О.А. Кузнецова

027 серпня 2019 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка

спеціальність 014 «Середня освіта»

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

Миколаїв – 2019

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

Баденкова Вікторія Миколаївна, доцент кафедри української мови і літератури, кандидат філологічних наук, доцент.

Програму схвалено на засіданні кафедри української мови і літератури
Протокол № 1 від «27» серпня 2019 року

Завідувачка кафедри української мови і літератури (Рускуліс Л. В.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією факультету педагогіки та психології

Протокол № 4 від «27» серпня 2019 року

Голова навчально-методичної комісії (Чугуєва І. Є.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол № 12 від «27» серпня 2019 року

Голова навчально-методичної комісії університету (Кузнецова О. А.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Історична граматика української мови» складена Баденковою В. М. відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 014 «Середня освіта» 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) освітня програма Українська мова і література.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: історія становлення і розвитку фонетичної та граматичної структури української мови в її еволюції.

Міждисциплінарні зв'язки: курсу «Історична граматика української мови» властиві зв'язки з теоретичними та спеціальними теоретичними курсами загального фундаментального та професійного циклу – «Сучасна українська літературна мова», «Українська діалектологія», «Старослов'янська мова», «Загальне мовознавство», «Порівняльна граматика слов'янських мов», «Історія української літератури», «Історія України».

Мета та завдання навчальної дисципліни:

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Історична граматика української мови» є дати теоретичні знання та забезпечити практичне засвоєння основних процесів формування й становлення української мови, ознайомити студентів із фонетичною системою, граматичною будовою та словниковим складом староукраїнської мови для забезпечення фахової підготовки вчителя-словесника.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Історична граматика української мови» є:

- допомогти розумінню головних процесів виникнення, формування й розвитку української мови;

- дати уявлення про зміни її будови, відбиті в пам'ятках письма чи реконструйовані, виявити їх хронологізацію;

- навчити глибше усвідомлювати факти сучасної української літературної мови, розкривати внутрішні закони, як успадковані, так і такі, що виникли пізніше (на ґрунті української мови), які зумовили розвиток фонетичної системи та граматичної будови української мови в напрямі до її сучасного стану.

- сприяти набуттю широкого лінгвістичного світогляду майбутнього вчителя-словесника в осягненні тих чи інших мовних явищ, показати історичну перспективу розвитку системи української мови в її зв'язку з іншими слов'янськими та індоєвропейськими мовами.

-

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими *компетентностями*:

I. Загальнопредметні:

- уміння аналізувати українську мову у діяхронічному аспекті, використовуючи систему основних понять і мовознавчих термінів;

- знання зв'язків української мови та її типологічного співвідношення з іншими мовами;

- володіння методами і прийомами аналізу, інтерпретації та трансформації різних видів і типів текстів;

- вміння використовувати наукову, довідкову, методичну літературу з історії української мови;

- знання основних бібліографічних пошукових систем, володіння прийомами бібліографічного опису різних джерел; володіння сучасними методами і прийомами опрацювання інформації в галузі професійної діяльності;

- здатність застосовувати знання на практиці.

II. Фахові:

- знання проблеми періодизації історії української мови;
- знання джерел вивчення історичної граматики української мови;
- уміння аналізувати мовні явища й засвоювати історичні норми сучасної української мови, розуміти, порівнювати, узагальнювати й робити висновки про лінгвальні факти й особливості різноманітних явищ фонетичного, морфологічного та лексичного характеру;
- здатність демонструвати, аналізувати та порівнювати особливості еволюції елементів і форм фонетичної та фонологічної систем, зокрема системи вокалізму та консонантизму індоєвропейської, праслов'янської і давньоукраїнської мов на різних етапах їх існування; основних фонетичних процесів праслов'янського періоду; найдавніших фонетичних процесів дописемного та писемного періодів давньоукраїнської (давньоруської) мови тощо;
- знання загальної характеристики частин мови, успадкованих давньоруською мовою з праслов'янської доби; історії граматичних категорій іменника; принципів класифікаційного поділу іменних основ; джерел формування сучасних іменникових парадигм української мови; взаємодії відмін;
- уміння аналізувати тенденції формування й розвитку граматичних категорій іменних частин мови (роду, числа й відмінка усіх іменних частин мови, ступенів порівняння прикметника) тощо;
- володіння стійкими навичками аналізу мовних явищ усіх її рівнів: графічного, фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного; текстів;
- здатність оперувати основними поняттями курсу та історико-лінгвістичною термінологією.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Вступ

Тема 1. Вступ. Проблема походження української мови. Історична граматика української мови як мовознавча дисципліна: об'єкт, предмет, завдання і значення курсу. Зв'язок історичної граматики української мови з іншими науковими дисциплінами. Джерела вивчення історії української мови. Пам'ятки письма. Огляд наукової та навчальної літератури з історії вивчення української мови. Проблема давньоруської мови. Проблема походження української мови. Періодизація історії української мови.

Кредит 2. Історична фонетика

Тема 2. Загальний коментар до поняття про діяхронічну фонетику. Звукова система староукраїнської мови початкового періоду в порівнянні з індоєвропейською та праслов'янською.

Тема 3. Фонетичні процеси праслов'янського періоду:

Палаталізація задньоязикових приголосних (перехідне пом'якшення /r/, /k/, /x/).

Палаталізація (пом'якшення) приголосних у сполученні з /j/.

Сполучення [*kt'], [*gt'].

Зміна звукосполучень [*dt], [*tt] в [*st].

Спрощення в групах приголосних.

Альтернації у системі вокалізму.

Тема 4. Найдавніші фонетичні процеси протоукраїнської мови дописемного періоду:

Зміна [*gv] і [*kv] перед Ъ (з oi) в [zв] та [цв].

Спрощення у групах приголосних *dl, *tl, *dm.

Перше повноголосся. Зміна звукосполучень [*or], [*ol] перед приголосними.

Історія носових голосних.

Зміна дифтонга, що позначався літерою Ѣ, в [i].

Зміна [*je] в [o] на початку слова.

Зміна [a] на [o] в словах іншомовного походження.

Втрата початкового звуку [j] перед [y].

Розвиток фарингального [h].

Кредит 3. Історична фонетика. Найдавніші фонетичні процеси писемного періоду.

Тема 5. Історія редукованих ъ, ь. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у *системі вокалізму*: друге повноголосся; чергування [o] та [e] з нулем звука; поява вставних [o], [e]. компенсаційне подовження голосних [o], [e] в *новозакритих складах*; поява приставних і та рідше о; зміна і на ы. Редуковані [ъ], [ь] після [p], [л] між приголосними. Редуковані [і] (и) та [ы].

Тема 6. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у *системі консонантизму*: поява нових груп приголосних; спрощення в новоутворених групах приголосних; вставні приголосні [m] і [ð]; асиміляція приголосних; дисиміляція приголосних; депалаталізація приголосних; зміна [л] в [љ]; перехід сполучень *гы, кы, хы* в *ги, ки, хи*.

Тема 7. Пізніші фонетичні процеси писемного періоду. У *системі вокалізму*: рефлексія ѣ; зміна [e] в [o] після *шиплячих* та [j]; перехід компенсаційно подовжених голосних ѿ та ѣ в [і] у *новозакритих складах*; поява [и] з етимологічних [ы] та [і]; зближення ненаголошених [e] та [и]; зміна [o] в [a]; зближення ненаголошеного [o] з [y]; втрата голосного [і] на початку слова. У *системі консонантизму*: депалаталізація приголосних; палаталізація приголосних; історія *шиплячих* і [ц]; поява протетичних приголосних.

Кредит 4. Історична морфологія та синтаксис

Тема 8. Предмет і завдання історичної морфології. Загальна характеристика частин мови, успадкованих з праслов'янської доби.

Іменник. Характеристика іменника як частини мови. Граматичні та лексико-граматичні категорії іменників в історичному висвітленні. Занепад двоїни й залишки її в українських говорах та в окремих словах сучасної української літературної мови. Типи відмінювання давніх іменників. Іменники *а, *ја-основ. Іменники *ѡ, *јѡ-основ. Іменники *ѣ-основ. Іменники *ї-основ. Іменники *ѥ-основ. Формування сучасних відмін. Історія відмінкових закінчень відмін іменників.

Тема 9. *Займенник.* Загальна характеристика. Історія відмінкових форм: особових і зворотного, предметно-особових, неособових займенників.

Прикметник. Формування прикметника як окремої частини мови зі специфічними словотвірними, граматичними й семантичними показниками. Історія відмінкових форм. Нечленні прикметники: їхня історія, відмінювання й уживання. Членні прикметники. Ступені порівняння прикметників.

Тема 10. *Числівник.* Загальна характеристика. Поділ за значенням і будовою. Словотвір кількісних і порядкових числівників. Особливості староукраїнського числівника. Прості числові назви. Складені числівники. Історія відмінкових форм.

Тема 11. *Дієслово.* Загальна характеристика українського дієслова. Типи дієслівних основ. Тематичні й атематичні дієслова. Історія форм теперішнього, майбутнього і минулого часу. Історія дієслівних форм: дієприкметник, дієприслівник.

Тема 12. *Прислівник.* Загальні відомості. Відзайменникові, відіменні та віддієслівні прислівники.

Розвиток системи *службових слів*. Основні відомості про джерела формування, функціональне призначення прийменників, сполучників, часток. Вигук. Виникнення вигуків і звуконаслідувань.

Тема 13. Предмет і завдання історичного *синтаксису*. Загальні відомості про виформування синтаксичної системи. Характеристика розвитку основних структурних і комунікативних типів простого та складного речення. Історичний розвиток засобів вираження головних і другорядних членів речення.

Рекомендована література

Базова

Підручники

Брус М. Історична граматики української мови: Хрестоматія. Івано-Франківськ : ПП Голіней О.М., 2016. 92 с.

Брус М. Історична граматики української мови. Частина друга. Практичний матеріал. Термінологічний словник. Тестові завдання: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : ПП Голіней О.М., 2016. 92 с.

Брус М. Історична граматики української мови. Частина третя. Хрестоматійні матеріали: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : ПП Голіней О.М., 2016. 92 с.

Брус М. П. Розвиток української мови в XI – XV ст. Теоретична й практична частини І. Івано-Франківськ: ПП Голіней О.М., 2017. 80 с.

Брус М. П. Розвиток української мови в XI – XV ст. Хрестоматійна частина ІІ. Івано-Франківськ: ПП Голіней О.М., 2017. 188 с.

Булаховський Л. А. Питання походження української мови // Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 2: Українська мова. К. : Наукова думка, 1977. 631 с.

Вербовий М. В. Історична граматики української мови : Збірник вправ та текстів : навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету всіх форм навчання. 5-е вид. , виправ. й допов. Кривий Ріг : КДПУ, 2018. 37 с.

Вербовий М. В., Колоїз Ж. Історична граматики української мови : Навчальний посібник. Кривий Ріг : КДПУ, 2008. 100 с.

Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматики української мови. К. : Радянська школа, 1980. 319 с.

Зінченко С. В. Історична граматики української мови в таблицях: Історичний коментар. Ніжин : РВВ НДПУ, 2001. 92 с.

Зинякова А. А. Історична граматики української мови: Вступ. Фонетика // Навчальний посібник. Миколаїв : Редакційно-видавничий відділ МДУ, 2010. 68 с.

Зинякова А., Пономаренко С. Історія української мови: Загальні питання історії української мови. Історична фонетика : навчальний посібник. Миколаїв : Видавництво ЧНУ імені Петра Могили , 2017 . 188 с.

Історична граматики: Організаційно-методичні рекомендації / Упоряд. В. Г. Поставний. Суми : Слобожанщина, 1997. 44 с.

Історія української мови: Лексика і фразеологія / За заг. ред. В. М. Русанівського. К. : Наукова думка, 1983. 734 с.

Історія української мови: Морфологія / За ред. В. В. Німчука. К. : Наукова думка, 1978. 529 с.

Історія української мови: Синтаксис / За заг. ред. А. П. Грищенка. К. : Наукова думка, 1983. 503 с.

Історія української мови: Фонетика / За заг. ред. В. В. Німчука. К. : Наукова думка, 1979. 376 с.

Історія української мови : Хрестоматія / Упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. Л. Мойсієнко. К. : Либідь, 1996. 231 с.

Колоїз Ж. В. Історична граматики української мови: практичний довідник. Кривий Ріг, 2014. 76 с.

Коломієць Л. І., Майборода А. В. Історична граматики української мови: Збірник вправ. К. : Радянська школа, 1988. 231 с.

Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики. К. : Видавничий центр «Академія», 2010. 246 с.

Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови : навчальний посібник. 2-е вид., виправл. та доповн. Львів : Львівський національний ун-т імені Івана Франка, 2014. 295 с.

Куриленко В. М. Конспект лекцій з історичної граматики української мови (Вступ, фонетика). Глухів, ГДПУ, 1999. 35 с.

Лєскова В. В., Найрулін А. О. Історична граматика української мови: : навчальний посібник. 2-е вид., виправл. та доповн.. Луганськ : ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2012. 169 с.

Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології: підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2008. 343 с.

Німчук В. Хрестоматія з історії української мови Х–ХІІІ ст. . Житомир : Полісся, 2015. 352 с.

Огієнко І. І. Історія української літературної мови (Митрополит Іларіон). Центр навчальної літератури, 2019. 326 с.

Павленко Л. П. Історична граматика української мови: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. 208 с.

Русанівський В.М. Історія української літературної мови. К. : АртЕк, 2004. 423 с.

Допоміжна Монографії

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 154 с.

Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. К. : КЖД «Софія», 2012. 112 с.

Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). К. : Наукова думка, 2000. 369 с.

Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. К. : Наукова думка, 1992. 414 с.

Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. К. : Наукова думка, 1993. 200 с.

Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». К. : Академія, 2001. 152 с.

Поляков О. Славянские языки: Основные особенности. Параллельные тексты. Вильнюс : Leidybos centras, 1998. 228 с.

Русанівський В.М., Німчук В.В. Співвідношення функцій давньоруської і старослов'янської мови у Київській Русі (ХІ–ХІІІ ст.): Слов'янське мовознавство. К. : Наукова думка, 1983. 236 с.

Скляренко В.Г. Нариси з історичної акцентології української мови. К. : Наукова думка, 1983. 240 с.

Скляренко В.Г. Праслов'янська акцентологія. К. : Українська книга, 1998. 343 с.

Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Іменник. К. : Наукова думка, 2006. 709 с.

Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Дієслово. К. : Наукова думка, 2017. 702 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських. Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. 323 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків : «Акта», 2002. 1056 с. (Серія «Класика Української Науки»).

Лексикографічні праці

Етимологічний словник української мови : В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1982. Т. 1: А – Г / Укл. : Р. В. Болдирєв та ін. 1982. 632 с.

Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1985. Т. 2: Д – Копці / Укл. : Н. С. Родзевич та ін. 1985. 572 с.

Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1989. Т. 3 : Кора – М / Укл. : Р. В. Болдирєв та ін. 1989. 552 с.

Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 2003. Т. 4: Н – П / Уклад. : Р. В. Болдирєв та ін.; Ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко. 2003. 656 с.

Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 2006. Т. 5: Р – Т / Уклад. : Р. В. Болдирєв та ін. 2006. 704 с.

Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 2012. Т. 6: У – Я / Уклад. : Г. П. Півторак та ін. 2012. 568 с.

Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. / Под ред. О.Н. Трубачева. М. : Наука, 1974–2014. Вып. 1–39.

Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник укр. мови// За ред. Ю. Мулика-Луцика. Т. I : А – Д, 1979. Вінніпег–Канада : Накладом тов-ва «Волинь». 366 с.

Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4 т.. Вінніпег; Канада: Волинь, 1979–1995.

Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / Глав. ред. Р.И. Аванесов. М. : «Русский язык», 1988–1991; М. : Азбуковник, 2002–2008; Лексрус, 2012–2013.

Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. М. : Книга, 1989. Т.1–3. СПб., 1893.

Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3-ге, випр. і доп. К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. 2007. 822 с.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Под ред. М. Фасмера. М. : Наука, 1973.

Журнальні публікації

Баденкова В. Роль старослов'янської мови у формуванні української літературної мови. *Актуальні питання розвитку української мови у науковій ретроспекції та перспективі* : матеріали круглого столу до Дня української писемності та мови / за заг. ред. Н. В. Коч. Миколаїв : МНУ, 2012. С. 25–27.

Бандура О. З історії української мови. *Дивослово*. 1997. № 1. С. 14–17.

Брус М.П. Історія голосних редукованих звуків. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Філологія». № 854. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2009. Вип. 57. С. 80–84.

Видайчук Т. Л. Значення історико-лінгвістичних дисциплін у системі підготовки вчителя-філолога. *Педагогічний процес: теорія та практика* (1-2). 2015. С. 67–72.

Глущенко В. А., Тищенко К. А. До питання про методологію досліджень А. Ю. Кримського з історії української мови. *Наукові праці : науковий журнал*. Вип. 282. Т. 294. Серія «Філологія. Мовознавство». Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. С. 17–21.

Єрмоленко С. Українська мова серед інших слов'янських. *Дивослово*. 2001. № 3. С. 26–28.

Залізняк Л. Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність. *Пам'ять століть*. 1996. №2. С. 2 – 14.

Замський А. Прослідки зредукованих голосних у слабкій позиції в українській мові. *Мовознавство*. 1986. № 6. С. 55–62.

Зинякова А. А. Джерела вивчення історії української мови. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки»*: зб. наук. пр. Миколаїв : МДУ, 2009. Вип. 26. С. 25–29.

Зинякова А. Етимологія та семантичний розвиток лексики, пов'язаної зі звичаями та обрядами (на матеріалі «Енеїди» І. П. Котляревського). *Слов'янська писемність у*

контексті християнської культури : матеріали круглого столу до Дня слов'янської писемності та культури / за заг. ред. Н. В. Коч. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. Вип. 2. С. 192–196.

Зинякова А. Етимологія та семантичний розвиток назв мінералів в українській мові. *Слов'янська писемність у контексті християнської культури* : матеріали круглого столу до Дня слов'янської писемності та культури / за заг. ред. Н. В. Коч. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. Вип. 2. С. 128–131.

Зинякова А. А. Етимологія та семантичний розвиток номенів на позначення реалій побуту (на матеріалі поеми “Енеїда” І. Котляревського). *Слов'янська писемність у контексті християнської культури*: матеріали круглого столу до Дня слов'янської писемності та культури / за заг. ред. Н. В. Коч. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. Вип. 2. С. 53–57.

Зинякова А. А., Зинякова О. О. Історичні альтернативи (чергування голосних *о, е з і*). *Мова – скарбниця духовності народу*: Матеріали науково-практичної конференції до Дня української мови та писемності. Миколаїв : МНУ, 2011. С. 62–68.

Зинякова А. А., Черниш І. Б. Історія становлення та виформування наголосової системи української мови. *Українська філологія: погляд із сьогодення*: збірник наукових праць. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. С. 201–206.

Зинякова А. А. Історія становлення та виформування нумеративних утворень першого десятка. *Слов'янознавство: тенденції, інтеграції та диференціації*: Матеріали до VI науково-практичної конференції до Дня слов'янської писемності та культури. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. С. 25–30.

Зинякова А. А. Проблема походження української мови. *Українознавчий вимір у сучасній науці: Гуманітарний аспект*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв : МДАУ, 2011. С. 38–40.

Зинякова А. А. Становлення та виформування числівника *один* в українській мові. *Наукові записки*: науково-методичний журнал. Серія «Філологія. Мовознавство». Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. Вип. 207. Т. 219. С. 36–40.

Карпенко Ю. О. Питання походження української мови: Українська гіпотеза. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 3–9.

Карпенко Ю. О. Українські звуки *і* та *и*: дві фонemi чи одна? *Мова*. 1995. № 1–2. С. 56–61.

Карпенко Ю. О. Фонологічна історія українського вокалізму. *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 78–91.

Колоїз Ж. Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника. *Філологічні студії*. 2013. С. 239–250.

Лукінова Т. Б. До реконструкції праслов'янської системи квантитативних утворень. *Мовознавство*. 2000. № 4–5. С. 15–26.

Мельник Ю. В. Давноминулий час: проблема та гіпотези. *Мовознавство*. 1996. № 1. С. 30–33.

Мойсієнко В. М. Про національний статус «руської мови» в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 67–82.

Німчук В. В. Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові. *Мовознавство*. 1992. № 2. С. 7–14.

Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 3–13.

Німчук В. В. Виникнення східнослов'янської писемності. *Бібліотечний вісник*. 2000. №6. С. 3–16.

Онуфрієнко Г. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX – XX століття. *Персонал*. 2006. № 11. С. 40 – 46. (початок) ; № 12. С. 36 – 42 (закінч.).

Півторак Г. П. Виникнення писемності у східних слов'ян за сучасними науковими даними. *Мовознавство*. 1984. № 6. С. 9–21.

Півторак Г. П. Занепад зредукованих Ъ, Ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов. *Мовознавство*. 1998. № 2. С. 3–14.

Піскунов О. В. Погляди українських лінгвістів 30-х рр. XX ст. на процедуру лінгвістичної реконструкції. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Серія : Філологія. Мовознавство. 2016. Т. 278, Вип. 266. С. 104-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2016_278_266_23

Русанівський В. Давньоруська мова: міф чи реальність? *Мовознавство*. 1993. № 2. С. 3–6.

Скляренко В. Походження назви Русь. *Мовознавство*. 2003. № 5. С. 3–13.

Скляренко В. Походження назви Русь. *Мовознавство*. 2004. № 2–3. С. 3–19.

Степаненко М. З історії досліджень витоків української мови. *Дивослово*. 2000. № 7. С. 17–19.

Тараненко О. О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем. *Мовознавство*. 1993. № 2. С. 35–38.

Таранець В. Г. Велесова книга. Графіка письма [Текст]: монографія. Ч. 2. Міжнародний гуманітарний університет. Одеса: КП ОМД, 2018. 104 с.

Тимошенко П. О. О. Шахматов і українська мова. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 4. С. 24–34.

Ткачук О. Деякі аспекти проблеми походження української мови. *Дивослово*. 1998. № 2. С. 10–13.

Ющук І. Про походження української мови. *Мовознавство*. 1995. № 1. С. 27–34.

Електронні ресурси

Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник [Текст]. Львів: Свічадо, 2001. 332 с. URL: http://eknigi.org/gumanitarnye_nauki/177032-staroslovyansko-ukrayinskiy-slovník.html

Електронна бібліотека давньої української літератури «Ізборник». Історія України IX-XVIII ст. Містить: першоджерела та інтерпретації українського літопису, хроніки, житія, апокрифи, граматики, лексикони, історично-мемуарна проза, перекладні та поетичні твори, Слово о полку Ігоревім тощо. URL: <http://izbornyk.org.ua>

Лінгвістичний портал». Найпопулярніші розділи: «Чотиримовний науковий словник», «Перекладач», «Словники», «Відкритий словник», «Електронний підручник з української мови» (фонетика, лексика, морфеміка, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика). URL: <http://www.mova.info/>

Кистерова Е. К., Недашковская Н. Д. Всѣ про «ять». 2004. 64 с. URL: <http://padabum.com/d.php?id=83349>

Полный церковно-славянский словарь. С внесением в него важнейших древнерусских слов и выражений [Електронний ресурс] / Сост. Священник магистръ Григорій Дьяченко. – М.: Типография Вильде, 1900. М., 1993. 1120 с. URL: <http://www.orthodic.org>

Українська мова. Енциклопедія. К., 2000.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: V-й семестр – екзамен.

5. Засоби діагностики успішності навчання: Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни «Історична граматика української мови» здійснюється на основі результатів проведення поточного (КР) й підсумкового контролю знань.

Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних завдань та індивідуального науково-дослідного завдання, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складати конспект рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово

представляти певний матеріал. Контрольні завдання з курсу допоможуть перевірити рівень оволодіння фактичним матеріалом.

Перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу з дисципліни здійснюється під час підсумкового контролю (екзамен).

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Факультет педагогіки та психології
Кафедра української мови і літератури

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи

О. А. Кузнецова

27 квітня 2019 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ступінь бакалавра

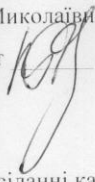
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка

спеціальність 014 «Середня освіта»

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

освітня програма Українська мова і література

2019 – 2020 навчальний рік

Розробник: Баденкова Вікторія Миколаївна, доцент кафедри української мови і літератури,
кандидат філологічних наук, доцент (Баденкова В. М.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри української мови і літератури

Протокол № 1 від «27» серпня 2019 р.

Завідувач кафедри

(Рускуліс Л. В.)

«27» серпня 2019 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Нормативна	
	Спеціальність 014 «Середня освіта»		
Індивідуальне науково-дослідне завдання – робота з давньоукраїнською пам’яткою (аналіз лексем на фонетичному та граматичному рівнях)	014.01 Середня освіта (Українська мова і література)	Рік підготовки:	
		III-й	
Семестр			
Загальна кількість годин – 120		V	
	Лекції		
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 год., самостійної роботи студента – 4 год.	Ступінь бакалавра	30	
		Практичні, семінарські	
		54	
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
		36	
Вид контролю: екзамен			

Мова навчання – українська.

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи становить: для денної форми навчання: 84 год. – аудиторні заняття, 36 год. – самостійна робота (70 %/30%).

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та результати навчання

Метою курсу є: дати теоретичні знання та забезпечити практичне засвоєння основних процесів формування й становлення української мови від найдавніших часів до сьогодення; ознайомити студентів із фонетичною системою, граматичною будовою та словниковим складом давньоукраїнської мови для забезпечення фахової підготовки вчителя-словесника.

Завдання курсу:

- допомогти розумінню головних процесів виникнення, формування й розвитку української мови;
- дати уявлення про зміни її будови, відбиті в пам'ятках письма чи реконструйовані, виявити їх хронологізацію;
- навчити глибше усвідомлювати факти сучасної української літературної мови, розкривати внутрішні закони, як успадковані, так і такі, що виникли пізніше (на ґрунті української мови), які зумовили розвиток фонетичної системи та граматичної будови української мови в напрямі до її сучасного стану.
- сприяти набуттю широкого лінгвістичного світогляду майбутнього вчителя-словесника в осягненні тих чи інших мовних явищ, показати історичну перспективу розвитку системи української мови в її зв'язку з іншими слов'янськими та індоевропейськими мовами.

Передумови для вивчення дисципліни: пропонується курс пов'язаний із дисциплінами мовознавчого та історичного циклів, оскільки забезпечує наукове розуміння процесів еволюції елементів і форм фонетичної й граматичної систем, показує взаємозв'язок у розвитку структурних елементів мови, стійкість її граматичної будови та основного словникового фонду і доводить, що розвиток мови відбувається за своїми внутрішніми законами. Найтісніший зв'язок фіксуємо з курсами «Сучасна українська літературна мова» (вивчає нинішній стан національної мови як один із етапів її багатовікового розвитку) та «Українська діалектологія» (живе народне мовлення часто зберігає у своїй структурі ті звуки, форми та конструкції, що вже втрачені літературною мовою; крім того, ряд фонетичних і граматичних процесів у діалектах розвивається шляхом, що не є властивим літературній мові). Курс «Старослов'янська мова» є фактично вступом до історії окремих слов'янських мов, у тому числі й української, бо старослов'янська мова як найдавніша слов'янська літературна мова своєю фонетичною й граматичною будовою найближче стоїть до праслов'янської, а в Київській Русі вживалася як мова книжна, церковна. Це зумовлює її виняткове значення для порівняльно-історичної граматики індоевропейських мов. Історична граматика української мови використовує загальні закони мовного розвитку, відкриті на основі вивчення багатьох мов світу, тому вона пов'язана і з курсом «Загальне мовознавство», що є теоретичною базою історико-лінгвістичних досліджень.

Тісний зв'язок маємо й з курсом давньої української літератури, у якому аналізуються писемні пам'ятки, котрі є основним джерелом вивчення становлення і розвитку української мови. «Історія України» містить цінний матеріал про вплив позамовних чинників на формування мови (розселення народу, його контакти, статус нації чи народності), для розуміння загальних напрямків у розвитку мови, коментує процес її виникнення й формування як мови народності. Також у дослідженнях із історії мови використовуються дані археології, етнографії, фольклористики, нумізматики.

Навчальна дисципліна складається з 4-ох кредитів.

Очікувані результати навчання:

Знання основ та історії фундаментальних дисциплін (теоретичні проблеми мовознавства та літературознавства, історії мови, української та світової літератури) як теоретичної бази дослідницької і прикладної діяльності в галузі мовознавства і літературознавства.

Уміння використовувати професійно профільовані знання для аналізу та інтерпретації художнього, наукового тексту.

Знання з історії української мови допоможуть студентові свідомо засвоїти курс сучасної української мови (глибоко осмислити мовні явища, усвідомивши зв'язок між ними; пізнати дію внутрішніх законів мови; зрозуміти, як склалися мовні норми); правильно читати й розуміти зміст пам'яток, а у зв'язку з цим і осмислено сприймати курс давньої української літератури; вчителю – забезпечать наукове висвітлення фактів і явищ рідної мови у школі.

Згідно з вимогами ОПП студент оволодіває такими *компетентностями*:

I. Загальнопредметні:

- уміння аналізувати українську мову у діяхронічному аспекті, використовуючи систему основних понять і мовознавчих термінів;
- знання зв'язків української мови та її типологічного співвідношення з іншими мовами;
- володіння методами і прийомами аналізу, інтерпретації та трансформації різних видів і типів текстів;
- вміння використовувати наукову, довідкову, методичну літературу з історії української мови;
- знання основних бібліографічних пошукових систем, володіння прийомами бібліографічного опису різних джерел; володіння сучасними методами і прийомами опрацювання інформації в галузі професійної діяльності;
- здатність застосовувати знання на практиці.

II. Фахові:

- володіння знаннями з усіх галузей мовознавства, історії української мови та сучасної української мови;
 - здатність розуміти процеси розвитку мовних і літературних процесів, їх зв'язку з суспільством, уміти використовувати ці знання в професійній діяльності, зокрема знання проблеми періодизації історії української мови;
 - знання джерел вивчення історичної граматики української мови;
 - здатність демонструвати, аналізувати та порівнювати особливості еволюції елементів і форм фонетичної та фонологічної систем, зокрема системи вокалізму та консонантизму індоєвропейської, праслов'янської і давньоукраїнської мов на різних етапах їх існування; основних фонетичних процесів праслов'янського періоду; найдавніших фонетичних процесів дописемного та писемного періодів давньоукраїнської (давньоруської) мови тощо;
 - знання загальної характеристики частин мови, успадкованих давньоруською мовою з праслов'янської доби; історії граматичних категорій іменника; принципів класифікаційного поділу іменних основ; джерел формування сучасних іменникових парадигм української мови; взаємодії відмін;
 - уміння аналізувати тенденції формування й розвитку граматичних категорій іменних частин мови (роду, числа й відмінка усіх іменних частин мови, ступенів порівняння прикметника) тощо;
 - навички аналізу та інтерпретації гуманітарних текстів, зокрема володіння стійкими навичками аналізу мовних явищ усіх її рівнів: графічного, фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного; текстів;

- здатність оперувати основними поняттями курсу та історико-лінгвістичною термінологією.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Вступ. Проблема походження української мови.

Тема 1. Історична граматики української мови як мовознавча дисципліна: об'єкт, предмет, завдання і значення курсу. Зв'язок історичної граматики української мови з іншими науковими дисциплінами. Джерела вивчення історії української мови. Пам'ятки письма. Огляд наукової та навчальної літератури з історії вивчення української мови. Проблема давньоруської мови. Проблема походження української мови. Періодизація історії української мови.

Кредит 2. Історична фонетика

Тема 2. Загальний коментар до поняття про діахронічну фонетику. Звукова система староукраїнської мови початкового періоду в порівнянні з індоєвропейською та праслов'янською.

Тема 3. Фонетичні процеси праслов'янського періоду:

Палаталізація задньоязикових приголосних (перехідне пом'якшення /r/, /k/, /x/).

Палаталізація (пом'якшення) приголосних у сполученні з /j/.

Сполучення [*kt'], [*gt'].

Зміна звукосполучень [*dt], [*tt] в [*st].

Спрощення в групах приголосних.

Альтернативі у системі вокалізму.

Тема 4. Найдавніші фонетичні процеси протоукраїнської мови дописемного періоду:

Зміна [*gv] і [*kv] перед ʒ (з oi) в [ʒv] та [ʒv].

Спрощення у групах приголосних *dl, *tl, *dm.

Перше повноголосся. Зміна звукосполучень [*or], [*ol] перед приголосними.

Історія носових голосних.

Зміна дифтонга, що позначався літерою ʒ, в [i].

Зміна [*je] в [o] на початку слова.

Зміна [a] на [o] в словах іншомовного походження.

Втрата початкового звука [j] перед [y].

Розвиток фарингального [h].

Кредит 3. Історична фонетика. Найдавніші фонетичні процеси писемного періоду.

Тема 5. Історія редукованих ъ, ъ. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у системі вокалізму: друге повноголосся; чергування [o] та [e] з нулем звука; поява вставних [o], [e]. компенсаційне подовження голосних [o], [e] в новозакритих складах; поява приставних i та рідше o; зміна i на ы. Редуковані [ъ], [ь] після [p], [l] між приголосними. Редуковані [i] (и) та [ы].

Тема 6. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у системі консонантизму: поява нових груп приголосних; спрощення в новоутворених групах приголосних; вставні приголосні [m] і [d]; асиміляція приголосних; дисиміляція приголосних; депалаталізація приголосних; зміна [l] в [ʎ]; перехід сполучень gy, ky, xy в ги, ки, хи.

Тема 7. Пізніші фонетичні процеси писемного періоду. У системі вокалізму: рефлексія ʒ; зміна [e] в [o] після шиплячих та [j]; перехід компенсаційно подовжених голосних ѓ та ѓ в [i] у новозакритих складах; поява [u] з етимологічних [ы] та [i]; зближення ненаголошених [e] та [u]; зміна [o] в [a]; зближення ненаголошеного [o] з [y]; втрата голосного [i] на початку слова. У системі консонантизму: депалаталізація приголосних; палаталізація приголосних; історія шиплячих і [ʎ]; поява протетичних приголосних.

Кредит 4. Історична морфологія та синтаксис

Тема 8. Предмет і завдання історичної морфології. Загальна характеристика частин мови, успадкованих з праслов'янської доби.

Іменник. Характеристика іменника як частини мови. Граматичні та лексико-граматичні категорії іменників в історичному висвітленні. Занепад двоїни й залишки її в українських говорах та в окремих словах сучасної української літературної мови. Типи відмінювання давніх іменників. Іменники *ā, *jā-основ. Іменники *ō, *jō-основ. Іменники *ŷ-основ. Іменники *ī-основ. Іменники *ū-основ. Формування сучасних відмін. Історія відмінкових закінчень відмін іменників.

Тема 9. *Займенник.* Загальна характеристика. Історія відмінкових форм: особових і зворотного, предметно-особових, неособових займенників.

Прикметник. Формування прикметника як окремої частини мови зі специфічними словотвірними, граматичними й семантичними показниками. Історія відмінкових форм. Нечленні прикметники: їхня історія, відмінювання й уживання. Членні прикметники. Ступені порівняння прикметників.

Тема 10. *Числівник.* Загальна характеристика. Поділ за значенням і будовою. Словотвір кількісних і порядкових числівників. Особливості староукраїнського числівника. Прості числові назви. Складені числівники. Історія відмінкових форм.

Тема 11. *Дієслово.* Загальна характеристика українського дієслова. Типи дієслівних основ. Тематичні й атематичні дієслова. Історія форм теперішнього, майбутнього і минулого часу. Історія дієслівних форм: дієприкметник, дієприслівник.

Тема 12. *Прислівник.* Загальні відомості. Відзайменникові, відіменні та віддієслівні прислівники.

Розвиток системи *службових слів*. Основні відомості про джерела формування, функціональне призначення прийменників, сполучників, часток. Вигук. Виникнення вигуків і звуконаслідувань.

Тема 13. Предмет і завдання історичного *синтаксису*. Загальні відомості про виформування синтаксичної системи. Характеристика розвитку основних структурних і комунікативних типів простого та складного речення. Історичний розвиток засобів вираження головних і другорядних членів речення.

4. Структура навчальної дисципліни Денна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб	конс	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Вступ						
Тема 1. Вступ. Проблема походження української мови. Історична грамати́ка української мови як мовознавча дисципліна.	30	2	8			20
Усього:	30	2	8			20
Кредит 2. Історична фонетика						
Тема 2. Загальний коментар до поняття про діахронічну фонетику.	10	2	4			4
Тема 3. Фонетичні процеси праслов'янського періоду.	10	4	4			2
Тема 4. Найдавніші фонетичні процеси протоукраїнської дописемного періоду	10	4	4			2
Усього:	30	10	12			8
Кредит 3. Історична фонетика. Найдавніші фонетичні процеси писемного періоду						

Тема 5. Історія редукованих ъ, ь. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у системі вокалізму.	8	2	4			2
Тема 6. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у системі консонантизму.	10	4	4			2
Тема 7. Пізніші фонетичні процеси писемного періоду в системі вокалізму та консонантизму.	8	2	4			2
КР № 1.	4		2			2
Усього:	30	8	14			8
Кредит 4. Історична морфологія та синтаксис						
Тема 8. Предмет і завдання історичної морфології. Загальна характеристика частин мови, успадкованих з праслов'янської доби. <i>Іменник.</i> Характеристика іменника як частини мови.	6	2	4			
Тема 9. <i>Займенник.</i> Загальна характеристика. Історія відмінкових форм. <i>Прикметник.</i> Формування прикметника як окремого класу слів. Історія відмінкових форм.	5	2	4			
Тема 10. <i>Числівник.</i> Загальна характеристика. Поділ за значенням і будовою. Словотвір кількісних і порядкових числівників. Історія відмінкових форм.	5	2	2			
Тема 11. <i>Дієслово.</i> Основи і класи. Історія форм теперішнього, майбутнього і минулого часу. Дієслівні форми: дієприкметник, дієприслівник.	6	2	4			
Тема 12. <i>Прислівник.</i> Загальні відомості. Відзайменникові, відіменні та віддієслівні прислівники. Розвиток системи <i>службових слів</i> . Вигук.	4	2	2			
Тема 13. Предмет і завдання історичного синтаксису. Загальні відомості про виформування синтаксичної системи.	4		2			
КР № 2.			2			
Усього:	30	10	20			
Усього годин:	120	30	54			36

5. Теми лекційних занять Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Вступ</i>		
1	Тема 1. Вступ. Проблема походження української мови.	2
<i>Кредит 2. Історична фонетика</i>		
2	Тема 2. Загальний коментар до поняття про діахронічну фонетику. Звукова система староукраїнської мови початкового періоду в порівнянні з індоєвропейською та праслов'янською.	2
3-4	Тема 3. Фонетичні процеси праслов'янського періоду.	4
5-6	Тема 4. Найдавніші фонетичні процеси протоукраїнської мови дописемного періоду.	4

<i>Кредит 3. Історична фонетика. Найдавніші фонетичні процеси писемного періоду</i>		
7	Тема 5. Історія редукованих ъ, ь. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у системі вокалізму.	2
8-9	Тема 6. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у системі консонантизму.	4
10	Тема 7. Пізніші фонетичні процеси писемного періоду в системі вокалізму та консонантизму.	2
<i>Кредит 4. Історична морфологія та синтаксис</i>		
11	Тема 8. Предмет і завдання історичної морфології. Загальна характеристика частин мови, успадкованих з праслов'янської доби. Характеристика іменника як частини мови.	2
12	Тема 9. Займенник. Загальна характеристика. Історія відмінкових форм. Прикметник. Формування прикметника як окремого класу слів.	2
13	Тема 10. Числівник. Загальна характеристика. Поділ за значенням і будовою.	2
14	Тема 11. Дієслово. Основи і класи. Історія форм теперішнього, майбутнього і минулого часу. Дієслівні форми: дієприкметник, дієприслівник.	2
15	Тема 12. Прислівник. Загальні відомості. Відзайменникові, відіменні та віддієслівні прислівники. Розвиток системи службових слів. Вигук.	2
Разом:		30 год.

6. Теми практичних занять Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Вступ</i>		
1-4	Тема 1. Вступ. Історична граматики української мови як мовознавча дисципліна.	2
	Джерела вивчення історії української мови. Пам'ятки письма.	4
	Проблема давньоруської мови. Проблема походження української мови.	2
	Періодизація історії української мови.	
<i>Кредит 2. Історична фонетика</i>		
5-6	Тема 2. Загальний коментар до поняття про діахронічну фонетику. Звукова система староукраїнської мови початкового періоду в порівнянні з індоєвропейською та праслов'янською.	4
7-8	Тема 3. Фонетичні процеси праслов'янського періоду.	4
9-10	Тема 4. Найдавніші фонетичні процеси протоукраїнської мови дописемного періоду.	4
<i>Кредит 3. Історична фонетика. Найдавніші фонетичні процеси писемного періоду</i>		
11-12	Тема 5. Історія редукованих ъ, ь. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у системі вокалізму.	4

13-14	Тема 6. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у системі консонантизму.	4
15-16	Тема 7. Пізніші фонетичні процеси писемного періоду в системі вокалізму та консонантизму.	4
17	Корекція знань та умінь студентів. КР №1.	2
<i>Кредит 4. Історична морфологія та синтаксис</i>		
18-19	Тема 8. Предмет і завдання історичної морфології. Загальна характеристика частин мови, успадкованих з праслов'янської доби. Іменник. Характеристика іменника як частини мови. Граматичні та лексико-граматичні категорії іменників в історичному висвітленні.	2
		2
20-21	Тема 9. Займенник. Загальна характеристика. Історія відмінкових форм.	2
	Прикметник. Формування прикметника як окремого класу слів. Історія відмінкових форм.	2
22	Тема 10. Числівник. Загальна характеристика. Поділ за значенням і будовою. Словотвір кількісних і порядкових числівників. Історія відмінкових форм.	2
23-24	Тема 11. Дієслово. Основи і класи. Історія форм теперішнього, майбутнього і минулого часу. Дієслівні форми: дієприкметник, дієприслівник.	2 2
25	Тема 12. Прислівник. Загальні відомості. Відзайменникові, відіменні та віддієслівні прислівники. Розвиток системи службових слів. Вигук.	2
26	Тема 13. Предмет і завдання історичного синтаксису. Загальні відомості про виформування синтаксичної системи. Характеристика розвитку основних структурних і комунікативних типів простого та складного речення. Історичний розвиток засобів вираження головних і другорядних членів речення.	2
27	КР № 2.	2
Разом:		54 год.

7. Самостійна робота

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Вступ</i>		
1	Тема 1. Вступ. Проблема походження української мови. Джерела вивчення історичної граматики української мови. Огляд наукової та навчальної літератури з історії вивчення української мови. <u>Завдання:</u> підготувати опорний конспект із теми; законспектувати першоджерела про походження української мови; підготувати презентацію пам'яток різних періодів розвитку української мови.	20
<i>Кредит 2. Історична фонетика</i>		
2	Тема 2. Загальний коментар до поняття про діахронічну фонетику. Поняття про систему вокалізму та консонантизму індоєвропейської, праслов'янської й давньоруської мов. Тема 3. Фонетичні процеси праслов'янського періоду: Тема 4. Найдавніші фонетичні процеси дописемного періоду:	8

	<u>Завдання:</u> виконати запропоновані вправи з теми; реконструювати (письмово) систему голосних та приголосних української мови (етапи: індоєвропейський → праслов'янський).	
<i>Кредит 3. Історична фонетика. Найдавніші фонетичні процеси писемного періоду</i>		
3	Тема 5. Історія редукованих ь, ъ. Тема 6. Найголовніші наслідки занепаду та вокалізації редукованих у системі вокалізму. Тема 7. Пізніші фонетичні процеси писемного періоду в системі вокалізму та консонантизму. <u>Завдання:</u> підготувати опорний конспект із теми; аналіз лексем давньоукраїнської пам'ятки на фонетичному рівні.	8
<i>Кредит 4. Історична морфологія та синтаксис</i>		
4	Тема 8. Предмет і завдання історичної морфології. Загальна характеристика частин мови, успадкованих з праслов'янської доби. Іменник. Характеристика іменника як частини мови. Граматичні та лексико-граматичні категорії іменників в історичному висвітленні. Тема 9. Займенник. Загальна характеристика. Історія відмінкових форм. Прикметник. Формування прикметника як окремого класу слів. Історія відмінкових форм. Тема 10. Числівник. Загальна характеристика. Поділ за значенням і будовою. Словотвір кількісних і порядкових числівників. Історія відмінкових форм. Тема 11. Дієслово. Основи і класи. Історія форм теперішнього, майбутнього і минулого часу. Дієслівні форми: дієприкметник, дієприслівник. Тема 12. Прислівник. Загальні відомості. Відзайменникові, відіменні та віддієслівні прислівники. Тема 13. Предмет і завдання історичного синтаксису. <u>Завдання:</u> звіт про виконання <i>індивідуального науково-дослідного завдання</i> – аналіз лексем давньоукраїнської пам'ятки на граматичному рівні: іменні частини мови, прислівники, дієслівні форми, службові слова та вигуки за поданими схемами (по 2 слова кожного класу).	
Разом:		36 год.

8. Індивідуальне науково-дослідне завдання

Індивідуальне науково-дослідне завдання: робота з давньоукраїнською пам'яткою: аналіз лексем на фонетичному та граматичному рівнях.

Основне завдання цього виду діяльності – перевірити практичні вміння та навички студентів із вивченого теоретичного матеріалу.

Студенти повинні *знати*: теоретичні положення для аналізу лексем на різних мовних рівнях. Студенти повинні продемонструвати володіння методи та прийоми аналізу, інтерпретації давнього тексту.

Зміст роботи: із першоджерела самостійно обирається уривок, лексеми якого аналізуються на фонетичному, морфологічному та синтаксичному рівнях (схеми аналізу додаються до блоків самостійної роботи).

Загальні вимоги до виконання індивідуального завдання:

- 1) добирається аналізований уривок з хрестоматій, збірників вправ – текст давньоукраїнською мовою до 30 слів;
- 2) аналізуються лексеми на фонетичному, морфологічному (по 2 слова кожного класу) рівнях; добираються зразки синтаксичних конструкцій різних типів;
- 3) індивідуальне науково-дослідне завдання виконується в робочому зошиті, захищається студентом, здається викладачеві в кінці семестру після опрацювання тем і є обов'язковою умовою допуску до іспиту.

9. Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту рекомендованої літератури, написання і захист індивідуального науково-дослідного завдання, реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (КР, екзамен) є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

Студенту виставляється *відмінно* за правильне виконання всіх завдань. Відповідь має бути повна, вичерпна, насичена термінологією з курсу; визначатися точністю, послідовністю і логічністю; відповідати мовним нормам.

Студенту виставляється *дуже добре* ставиться за виконання 75 % усіх завдань, якщо він у достатній мірі оперує навчальним матеріалом, узагальнює окремі факти, формулює та обґрунтовує нескладні висновки.

Студенту виставляється *добре*, якщо в ході відповіді він розкриває питання, проте не завжди наводить приклади на підтвердження теоретичного матеріалу; у мовленні трапляються незначні мовні огріхи.

Студенту виставляється *достатньо*, якщо він володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні, поверхово і фрагментарно або володіє частиною навчального матеріалу, уміє застосовувати знання в стандартних ситуаціях, але порушує послідовність і логічність викладу думок. У відповіді трапляються суттєві мовні помилки.

Оцінка за виконання індивідуального науково-дослідного завдання, завдань самостійної роботи виставляється з урахуванням таких параметрів: кількість балів у кінці семестру повинна складати від 200 до 400 балів (за 4 кредити), тобто сума балів за виконання всіх завдань.

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 4 кредити:

Поточне тестування та самостійна робота													Контрольна робота (2)	Іспит	Накопичувальні бали/ Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	60	160	240 б. (на іспиті – 160 б.) = 400 б.
45	15	15	15	15	15	15	8	8	8	8	8	5			

10. Засоби дігностики

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (повідомлення, реферат, мультимедійна презентація), презентації результатів виконання індивідуального науково-дослідного завдання, тестові завдання, контрольні роботи.

11. Методи навчання

Усний виклад матеріалу: наукова розповідь, спрямована на аналіз фактичного матеріалу; пояснення – вербальний метод навчання, за допомогою якого розкривається сутність певного явища, закону, процесу.

Виконання тестових завдань, спостереження над мовним матеріалом, порівняльний аналіз, читання текстів давньоруською мовою; специфічні прийоми: фонетичний та граматичний розбори.

Проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, спостереження над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, порівняльний аналіз, читання текстів; ілюстрація-метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у їх символічному зображенні (малюнки, схеми, графіки тощо).

12. Рекомендована література

Базова

Підручники

Брус М. Історична граматики української мови: Хрестоматія. Івано-Франківськ : ПП Голіней О.М., 2016. 92 с.

Брус М. Історична граматики української мови. Частина друга. Практичний матеріал. Термінологічний словник. Тестові завдання: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : ПП Голіней О.М., 2016. 92 с.

Брус М. Історична граматики української мови. Частина третя. Хрестоматійні матеріали: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : ПП Голіней О.М., 2016. 92 с.

Булаховський Л.А. Питання походження української мови // Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 2: Українська мова. К. : Наукова думка, 1977. 631 с.

Вербовий М. В. Історична граматика української мови : Збірник вправ та текстів : навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету всіх форм навчання. 5-е вид., виправ. й допов. Кривий Ріг : КДПУ, 2018. 37 с.

Вербовий М. В., Колоїз Ж. Історична граматика української мови : Навчальний посібник. Кривий Ріг : КДПУ, 2008. 100 с.

Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматика української мови. К. : Радянська школа, 1980. 319 с.

Зінченко С. В. Історична граматика української мови в таблицях: Історичний коментар. Ніжин : РВВ НДПУ, 2001. 92 с.

Зинякова А. А. Історична граматика української мови: Вступ. Фонетика : навчальний посібник. Миколаїв : Редакційно-видавничий відділ МДУ, 2010. 68 с.

Зинякова А., Пономаренко С. Історія української мови: Загальні питання історії української мови. Історична фонетика : навчальний посібник. Миколаїв : Видавництво ЧНУ імені Петра Могили, 2017. 188 с.

Історична граматика: Організаційно-методичні рекомендації / Упоряд. В. Г. Поставний. Суми : «Слобожанщина», 1997. 44 с.

Історія української мови: Лексика і фразеологія / За заг. ред. В. М. Русанівського. К. : Наукова думка, 1983. 734 с.

Історія української мови: Морфологія / За ред. В. В. Німчука. К. : Наукова думка, 1978. 529 с.

Історія української мови: Синтаксис / За заг. ред. А. П. Грищенка. К. : Наукова думка, 1983. 503 с.

Історія української мови: Фонетика / За заг. ред. В. В. Німчука. К. : Наукова думка, 1979. 376 с.

Історія української мови : Хрестоматія / Упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. Л. Мойсієнко. К. : Либідь, 1996. 231 с.

Колоїз Ж. В. Історична граматика української мови: практичний довідник. Кривий Ріг, 2014. 76 с.

Коломієць Л. І., Майборода А. В. Історична граматика української мови: Збірник вправ. К. : Радянська школа, 1988. 231 с.

Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика. К. : Видавничий центр «Академія», 2010. 246 с.

Купчинська З., Пілецький В. Історична граматика української мови : навчальний посібник. 2-е вид., виправл. та доповн. Львів : Львівський національний ун-т імені Івана Франка, 2014. 295 с.

Куриленко В. М. Конспект лекцій з історичної граматики української мови (Вступ, фонетика). Глухів, ГДПУ, 1999. 35 с.

Лєскова В. В., Найрулін А. О. Історична граматика української мови: методичні рекомендації. Луганськ : ЛНУ, 2001. 134 с.

Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології: підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2008. 343 с.

Німчук В. Хрестоматія з історії української мови Х–ХІІІ ст. Житомир : Полісся, 2015. 352 с.

Огієнко І. Історія української літературної мови. К. : Либідь, 1995. 315 с.

Павленко Л. П. Історична граматика української мови: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. 208 с.

Русанівський В. М. Історія української літературної мови. К. : АртЕк, 2004. 423 с.

Лексикографічні праці

Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник [Текст]. Львів : Свічадо, 2001. 332 с. URL : http://eknigi.org/gumanitarnye_nauki/177032-staroslovyansko-ukrayinskiy-slovník.html

Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / Відп. ред. О.С. Мельничук. К. : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. / Под ред. О.Н. Трубачева. М. : Наука, 1974–2014. Вып. 1–39.

Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / Глав. ред. Р.И. Аванесов. М. : «Русский язык», 1988–1991; М. : Азбуковник, 2002–2008; Лексрус, 2012–2013.

Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3-ге, випр. і доп. К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. 2007. 822 с. URL : <http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm>

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Под ред. М. Фасмера. М. : Наука, 1973.

Допоміжна

Баденкова В. Роль старослов'янської мови у формуванні української літературної мови. *Актуальні питання розвитку української мови у науковій ретроспекції та перспективі* : матеріали круглого столу до Дня української писемності та мови / за заг. ред. Н. В. Коч. Миколаїв : МНУ, 2012. С. 25–27.

Бандура О. З історії української мови. *Дивослово*. 1997. № 1. С. 14–17.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 154 с.

Брус М.П. Історія голосних редукованих звуків. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Філологія». № 854. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2009. Вип. 57. С. 80–84.

Видайчук Т. Л. Значення історико-лінгвістичних дисциплін у системі підготовки вчителя-філолога. *Педагогічний процес: теорія та практика* (1-2). 2015. С. 67–72.

Глушченко В. А., Тищенко К. А. До питання про методологію досліджень А. Ю. Кримського з історії української мови. *Наукові праці : науковий журнал*. Вип. 282. Т. 294. Серія «Філологія. Мовознавство». Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. С. 17–21.

Єрмоленко С. Українська мова серед інших слов'янських. *Дивослово*. 2001. № 3. С. 26–28.

Залізняк Л. Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність. *Пам'ять століть*. 1996. №2. С. 2 – 14.

Замський А. Прослідки зредукованих голосних у слабкій позиції в українській мові. *Мовознавство*. 1986. № 6. С. 55–62.

Зинякова А. А. Джерела вивчення історії української мови. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки»*: зб. наук. пр. Миколаїв : МДУ, 2009. Вип. 26. С. 25–29.

Зинякова А. Етимологія та семантичний розвиток лексики, пов'язаної зі звичаями та обрядами (на матеріалі «Енеїди» І. П. Котляревського). *Слов'янська писемність у контексті християнської культури* : матеріали круглого столу до Дня слов'янської писемності та культури / за заг. ред. Н. В. Коч. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. Вип. 2. С. 192–196.

Зинякова А. А., Зинякова О. О. Історичні альтернативи (чергування голосних *o, e з i*). *Мова – скарбниця духовності народу*: Матеріали науково-практичної конференції до Дня української мови та писемності. Миколаїв : МНУ, 2011. С. 62–68.

- Зинякова А.А. Становлення та виформування числівника *один* в українській мові. *Наукові записки: науково-методичний журнал. Серія «Філологія. Мовознавство»*. Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. Вип. 207. Т. 219. С. 36–40.
- Кистерова Е. К., Недашковская Н. Д. Всё про «ять». 2004. 64 с. URL : <http://padabum.com/d.php?id=83349>
- Карпенко Ю. О. Питання походження української мови: Українська гіпотеза. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 3–9.
- Карпенко Ю. О. Українські звуки *і* та *и*: дві фонеми чи одна? *Мова*. 1995. № 1–2. С. 56–61.
- Карпенко Ю. О. Фонологічна історія українського вокалізму. *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 78–91.
- Колоїз Ж. Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника. *Філологічні студії*. 2013. С. 239–250.
- Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. К. : КЖД «Софія», 2012. 112 с.
- Лукінова Т. Б. До реконструкції праслов'янської системи квантитативних утворень. *Мовознавство*. 2000. № 4–5. С. 15–26.
- Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). К. : Наукова думка, 2000. 369 с.
- Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. К. : Вища школа, 1966. 323 с.
- Мельник Ю. В. Давноминулий час: проблема та гіпотези. *Мовознавство*. 1996. № 1. С. 30–33.
- Мойсієнко В. М. Про національний статус «руської мови» в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 67–82.
- Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. К. : Наукова думка, 1992. 414 с.
- Німчук В. В. Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові. *Мовознавство*. 1992. № 2. С. 7–14.
- Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 3–13.
- Онуфрієнко Г. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX – XX століття. Персонал. 2006. № 11. С. 40 – 46. (початок) ; № 12. С. 36 – 42 (закінч.).
- Півторак Г. П. Виникнення писемності у східних слов'ян за сучасними науковими даними. *Мовознавство*. 1984. № 6. С. 9–21.
- Півторак Г. П. Занепад зредукованих Ъ, Ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов. *Мовознавство*. 1998. № 2. С. 3–14.
- Піскунов О. В. Погляди українських лінгвістів 30-х рр. XX ст. на процедуру лінгвістичної реконструкції. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Серія : Філологія. Мовознавство. 2016. Т. 278, Вип. 266. С. 104-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2016_278_266_23
- Русанівський В. Давньоруська мова: міф чи реальність? *Мовознавство*. 1993. № 2. С. 3–6.
- Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. К. : Наукова думка, 1993. 200 с.
- Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». К. : Академія, 2001. 152 с.
- Поляков О. Славянские языки: Основные особенности. Параллельные тексты. Вильнюс : Leidybos centras, 1998. 228 с.
- Русанівський В.М. Структура українського дієслова. К. : Наукова думка, 1971. 315 с.

Русанівський В.М., Німчук В.В. Співвідношення функцій давньоруської і старослов'янської мови у Київській Русі (XI–XIII ст.): Слов'янське мовознавство. К. : Наукова думка, 1983. 236 с.

Скляренко В.Г. Нариси з історичної акцентології української мови. К. : Наукова думка, 1983. 240 с.

Скляренко В.Г. Праслов'янська акцентологія. К. : Українська книга, 1998. 343 с.

Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Іменник. К. : Наукова думка, 2006. 709 с.

Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Дієслово. К. : Наукова думка, 2017. 702 с.

Таранець В. Г. Велесова книга. Графіка письма [Текст]: монографія. Ч. 2. Міжнародний гуманітарний університет. Одеса : КП ОМД, 2018. 104 с.

Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Л. : Наука, 1972. 655 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських. Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. 323 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків : «Акта», 2002. 1056 с. (Серія «Класика Української Науки»).

13. Інформаційні ресурси

Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматики української мови. К. : Радянська школа, 1980. 319 с. – Кількість: 119.

Зинякова А.А. Історична граматики української мови: Вступ. Фонетика : навч. посібник. Миколаїв, 2010. 68 с. – Кількість: 51.

Зинякова А., Пономаренко С. Історія української мови: Загальні питання історії української мови. Історична фонетика : навчальний посібник. Миколаїв : Видавництво ЧНУ імені Петра Могили, 2017. 188 с. – Кількість: 5.

Історія української мови: Лексика і фразеологія / За заг. ред. В.М. Русанівського. К., 1983. 734 с. – Кількість: 3.

Історія української мови: Морфологія / За ред. В.В. Німчука. К., 1978. 529 с. – Кількість: 5.

Історія української мови: Синтаксис / За заг. ред. А.П. Грищенка. К., 1983. 503 с. – Кількість: 3.

Історія української мови : Хрестоматія / Упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. Л. Мойсієнко. К. : Либідь, 1996. 231 с. – Кількість: 25.

Коломієць Л.І., Майборода А.В. Історична граматики української мови: Збірник вправ. К. : Радянська школа, 1988. 231 с. – Кількість: 25.

Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики. К., 2010. 246 с. – Кількість: 25.

Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. К. : Наукова думка, 1993. 200 с. – Кількість: 5.

Русанівський В.М. Історія української літературної мови. К., 2002. 424 с. – Кількість: 20.